

OBJEKTIVNOST, SISTEMATIČNOST I POUZDANOST U PRIMENI METODA POSMATRANJA U DRUŠTVENIM NAUKAMA²

Objectivity, systematicity and reliability in implementing observation method in social sciences

ABSTRACT *This article discusses the issues concerning the relation between observation and the scientific principles of objectivity, systematicity and reliability. Issues of theoretical orientation, validity, generality, and precision will be the subject of attention on another occasion. The disintegration of observation as a research procedure through a radical separation of its participant and non-participant form is highlighted. This happens under the influence of exaggerated division between the quantitative and qualitative methods and their actual but also exaggerated epistemological differences. The exaggeration is associated with the dominance of empiricism in sociology. This empiricism is the result of interests of wider social groups and narrower interests within the scientific community. The necessity of methodological examination and research implementation of observation conceived as an integrated procedure is argued by its subversive character, its objectivity and social changes that require its use.*

KEYWORDS *observation, objectivity, systematicity, reliability*

APSTRAKT *U ovom napisu raspravljaju se pitanja vezana za odnos posmatranja prema naučnim načelima objektivnosti, sistematičnosti i pouzdanosti. Pitanja teorijske usmerenosti, validnosti, opštosti i preciznosti biće predmet pažnje drugom prilikom. Naglašena je dezintegracija posmatranja kao istraživačkog postupka preko radikalnog podvajanja njegovog učesničkog i neučesničkog oblika pod uticajem prenaplašene podele na kvantitativne i kvalitativne metode i njihovih stvarnih ali takođe prenaplašenih epistemoloških razlika. Prenaplašavanje se povezuje sa dominacijom empirizma u sociologiji. Ovaj empirizam posledica je interesa širih društvenih grupa i užih interesa unutar naučne zajednice. Neophodnost metodološkog osmišljavanja i istraživačke primene posmatranja shvaćenog kao integrisani postupak argumentuje se njegovim subverzivnim karakterom, njegovom objektivnošću i društvenim promenama koje zahtevaju njegovu primenu.*

KLJUČNE REČI *posmatranje, objektivnost, sistematičnost, pouzdanost*

1 katja@ptt.rs

2 Tekst je deo projekta "Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri" ev. broj 179035, kojeg finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Inherentna ograničenja posmatranja kao neposrednog čulnog opažanja dobro su poznata. Ono je vezano za aktuelnu vremensku ravan, izmiču mu sadržaji svesti, teško je primenjivo pri istraživanju privatnih ili tajnih oblika ponašanja, vezano je za ritam posmatranog ponašanja i, što mu je osnovna slabost u poređenju sa postupkom ankete, razgovora i upitnika, ono je, uz neke izuzetke, ograničeno na građu koju mu pruža sam društveni život, što otežava proveravanje hipoteza.³

S druge strane, posmatranje je neposrednije od svih drugih istraživačkih postupaka; put od proučavane pojave do istraživača u njegovom je slučaju najkraći, sa najmanje posrednika (Milić, 1978). Ono je u tom smislu subverzivno, raskrinkavajuće, demistifikujuće. Njegova uloga na planu metoda podseća na doprinos koji na planu širih teorijskih orijentacija daju usmerenja ka analizi latentnih funkcija i ka otkrivanju nenameravanih, ali neminovnih, posledica različitih oblika ciljno i vrednosno usmerenog delanja. Posmatranje, u granicama metoda i njegove kritike, daje naučnom istraživanju društva onu draž metodičnog i istovremeno nesputanog raščaravanja zabluda koje mu na polju opštih teorijskih orijentacija daju pomenuta usmerenja.

Posmatranje je danas dezintegrirano; naglašavaju se razlike između njegovih učesničkih i ne-učesničkih oblika, kao i navodno suštinski posebne veštine i stilovi rada sa građom koju ono prikuplja, u zavisnosti od vrsti merila koja se na tu građu mogu primenjivati. Ono je kao integriran postupak gotovo iščezlo iz stručne literature.

Istraživački postupak poseduje integritet, u oba najčešće korišćena značenja reči, ukoliko ga odlikuju distinktivne epistemološke specifičnosti. U ovom napisu biće raspravljena neka pitanja vezana za odnos posmatranja prema naučnim načelima objektivnosti, sistematičnosti i pouzdanosti. Pitanja teorijske usmerenosti, validnosti, opštosti i preciznosti biće predmet pažnje drugom prilikom.

Treba naglasiti: Naučno znanje, dobijeno primenom bilo kog istraživačkog postupka, ne mora da bude ni opšte (teorijsko), niti sistematično, ni pouzdano, niti precizno. Ono mora da bude, bar u načelu, objektivno. Posmatranju se često zameralo na odsustvu objektivnosti.⁴ Mayntz, Holm, i Huebner posebno su

3 Najveća prednost upitnika, razgovora i ankete – koje, sledeći V. Milića, smatram različitim oblicima jednog postupka – jeste što se njihovom primenom može aktivno stvoriti baš onakva građa koja je i kakva je teorijski zahtevnom istraživaču potrebna za proveravanje teorijskih stavova.

4 Naravno, ne treba precenjivati mogućnosti nijednog posebnog istraživačkog postupka, pa ni posmatranja, bez obzira na njegovu specifičnost kao neposrednog čulnog opažanja. Poznato je da su R. A. Goodman i D. Freeman 1983. pokazali površnost uvida i zaključaka tako afirmisanog posmatrača kakva je bila M. Mead. Freeman je pet godina kasnije snimio film u kojem su stari infomanti M. Mead priznali da su je lagali u svojim tumačenjima. (Eriksen and Nielsen, 2001:108) Ovo je utoliko zanimljivije što je M. Mead prva primenjivala neposredno posmatranje i opisivanje takvih pojava kao što je dojenje. Treba reći da D. Freeman u svojoj kritici istraživanja koje je Mead izvršila na Samoi nije koristio samo iskaze informanata, nego i policijske i sudske dokumente čiji je sadržaj bio u koliziji sa njenim zaključcima. (*Ibid*: 160) Suprotnih primera je bezbroj. M. Babović tako navodi da je Arlie Hochschild “u svom istraživanju o podeli kućnih odgovornosti došla do zaključka da se javlja veliki raskorak između onog što ispitanici navode da u njihove kućne radne aktivnosti

upozoravali da naročiti interesi istraživača određuju šta će on da posmatra. Prema njihovom mišljenju, u slučaju nesistematskog posmatranja otežana je ili čak onemogućena replikacija istraživanja, pa čitaoci ne znaju kolika je pouzdanost podataka. (Mayntz, Holm, and Huebner, 1979) Sistematsko posmatranje ovde se odveć brzo vezuje za prisustvo formalne procedure i još brže za moguć replikabilnosti: ne vidi se zašto se način izvođenja nesistematskog posmatranja ne bi mogao opisati toliko detaljno da omogući replikabilnost.

Neka na ovom mestu bude dozvoljeno još samo par reči o odnosu posmatranja sa epistemološkim principima nauke o kojima će biti reči u narednom napisu. Načelo preciznosti, koje je toliko povezano sa postizanjem objektivnosti, takođe je bilo izloženo kritici kada je reč o nesistematskim terenskim posmatranjima. A. Vidich je naglašavao da se većina istraživača koncentriše na potpunost prikupljenih podataka, nemajući jasnu predstavu o tome koliko su oni precizni, (Vidich, 1965: CXVI) odnosno da oni pokušavaju da na osnovu sirovih materijala formulišu opšte zakone. (*Ibid*: CXVIII) Naglašavanje razlike između tzv. kvantitativnih i kvalitativnih metoda, što se na planu metodološkog tretiranja posmatranja najčešće ispoljava kao tretiranje sistematskog neučesničkog posmatranja potpuno odvojeno od njegovog učesničkog oblika, nanosi štetu metodološkom ispitivanju mogućnosti povećavanja preciznosti pri primeni svih oblika posmatranja kao istraživačkog postupka. U novije vreme zagovornici oštre podele na kvalitativni i kvantitativni pristup nastupaju i ovde opreznije: A. Bryman piše da „nije nezamislivo da će možda doći do veće upotrebe ograničenog broja kvantifikacija u kvalitativnom istraživanju u budućnosti kao rezultat rastućeg upliva kompjutera u analizu kvalitativnih podataka (CAQDAS). Većina većih softverskih programa uključuje oruđa koja dopuštaju analitičaru da proizvede jednostavne proračune (*counts*) kao što je frekvencija kojom se reč ili kodirana tema dešava. U mnogim slučajevima oni mogu da stvore jednostavna ukrštanja – na primer, odnos dešavanja kodirane teme prema polu.” (Bryman, 2012:625)

Kada je u pitanju postizanje opštosti znanja dobijenog posmatranjem, može se napomenuti da je posmatranje često na ovom planu bivalo povezivano sa eksperimentom, zbog ključne uloge ovog potonjeg u opovrgavanju naučnih teorija. R. Benedict, vrlo afirmisan posmatrač, u ovom je pogledu posebno naglašavala značaj primene iskustava stečenih u laboratorijskim istraživanjima u *Gestalt* psihologiji pri terenskom posmatranju, smatrajući da ova iskustva daleko prevazilaze laboratorijska istraživanja. (Benedikt, 1976: 78–79) S druge strane, ona je zazirala od brzih uopštavanja izvedenih na osnovu terenskog posmatranja, pokazujući izvornu boasovsku skepsu prema teorijski čvrsto usmeranim istraživanjima. (*Ibid*: 246–247) Meni je zanimljivije da njeno ukazivanje upućuje na epistemološku srodnost sistematskog posmatranja malih grupa i kompleksnog

i onoga što je ona metodom posmatranja zabeležila.” (Babović, 2010:203) Neuman navodi da je “značajno šta ljudi rade. Terenski istraživač zapaža gde ljudi sede ili stoje, brzinu njihovog hoda i njihovu neverbalnu komunikaciju. Ljudi izražavaju društvena obaveštenja, osećanja i stavove kroz neverbalnu komunikaciju, uključujući gestove, facijalne izraze, i to kako neko stoji ili sedi ((ukočeno sedenje, nemarno sedenje, itd). Istraživač može čitati društvenu komunikaciju pomoću zapažanja da ljudi stoje zajedno, izgledaju opušteno i prave kontakt očima” (Neuman, 2006:397)

etnografskog istraživanja, govoreći u prilog viđenju posmatranja kao integrisanog postupka, protivno većini savremenih shvatanja koja insistiraju na značaju epistemoloških specifičnosti pojedinih njegovih oblika. U novijim radovima etnografsko istraživanje se gotovo isključivo povezuje sa „nestrukturisanim“, a ne sa sistematskim posmatranjem; za to nema dovoljno opravdanja.

Istaknuti metodolozi neretko su smatrali da postoji kolizija između zahteva za objektivnošću i zahteva za opštošću. P. Radin ne samo što je navodio stari istoristički argument da je objektivnost u smislu u kom postoji u prirodnim naukama nemoguća u kulturnoj istoriji, osim možda na području materijalne kulture, pošto ovde postoji suviše mnogo *imponderabilia*, nego je to povezivao i sa zapažanjem da, što istraživači kulturnih pojava nastoje više da dođu do opštosti, utoliko sumnjiviji postaju njihovi opisi pojava. (Radin,1965:12) Uopšte uzev, ovakav epistemološki pesimizam danas se ne prihvata.

Objektivnost

Ceo niz problema vezuje se za postizanje intersubjektivne proverljivosti, kao značajnog aspekta objektivnosti posmatranja.

Posmatranje najčešće dugo traje. Po Nick Mooreu, ovo je njegov glavni problem, pošto posmatrač opservira neujednačen nivo aktivnosti često dugo čekajući da se nešto desi. Druga strana ovog problema je da se u posmatranoj zajednici, organizaciji ili grupi dešava toliko toga da posmatrač ne može sve da vidi.⁵ (Moore, 1987:14–15) Ovde se problem objektivnosti susreće sa problemom sistematičnosti i sa pitanjem uzorkovanja.

Angažovanje većeg broja posmatrača pokreće pitanje merenja njihovih ličnih jednačina, odnosno njihovih osobina kao posmatrača. Čak i dobro obučeni posmatrači, čija je lična jednačina dosta pouzdano izmerena, ponekad počnu da se ponašaju na različite načine. S. Branković podseća da De Waltovi (De Walt i De Walt,1998) kao veoma značajnu ističu polnu pripadnost posmatrača: muškarci i žene imaju veoma različite mogućnosti pristupa raznim događajima i podacima, što svakako ograničava domet njihovog istraživačkog angažmana. (Branković,2009:195)

J. Madge, pozivajući se na ranu studiju D. S. Thomas, kritikuje zahtev za objektivnošću kao zahtev za posmatračem koji bi bio pasivna nenametljiva mašina koja snima bez diskriminacije ono što se pred njim nalazi. Prema ovom mišljenju, takva mašina mogla bi da snimi jedino otvoreno ponašanje. (Madge, 1957:126; Thomas,1933)⁶ Jedva da je potrebno primetiti da se načelo objektivnosti ovde shvata na pojednostavljen način.

Kada Moore piše da je ozbiljnije ograničenje ovog postupka to što on daje „samo površan utisak o problemu“, dotiče se složenog pitanja veze između

5 Osim toga, posmatranje po pravilu dugo traje. M. Mead smatra da „primitivni ljudi“ koji ne poseduju pisani jezik mogu da budu istraženi od obučenog istraživača za nekoliko meseci. (Mead, 1929/1954:8)

6 D. S. Thomas će 1952. postati prva žena predsednik *American Sociological Association*.

prikupljanja „sirovih“ opservacija, njihovog tumačenja i zaključivanja o njihovom značenju. (Moore, 1987:15) Nesumnjivo je u pravu kada podvlači da je linija između posmatranja i zaključivanja neobično tanana i da je najčešće neophodno uvesti (bar) jedan stepen zaključivanja ili interpretacije da bi se snimilo ono što se posmatra.

E. Hatch povezuje ova dva pitanja, naime, ličnu jednačinu posmatrača sa problemom razlikovanja „sirovih opservacija“ i tumačenja njihovog sadržaja. On ovde otvara i opštiji problem uloge teorije u postizanju objektivnosti posmatranja. Hatch je „izneo mogućnosti da dva antropologa, koja posmatraju isti podatak, ne moraju da „vide“ istu stvar, jer ih različni referencijalni okviri kojima se koriste u posmatranju ljudskog ponašanja mogu navesti da taj podatak tumače na sasvim neslične načine. Ono što zauzima najistaknutiji položaj u jednoj shemi, u drugoj nestaje u pozadinu. Neki bi tvrdili da je posmatračovo stanovište tako bitno za ustrojavanje njegove moći opažanja i njegovog razumevanja da se „činjenice“ nikad ne mogu potpuno razlučiti od „teorije“. Empirijski podaci moraju da se sagledavaju iz nekakvog ugla gledanja, i u tom smislu oni ne postoje nezavisno od posmatrača.“ (Hač, 1979;II:193) Kada Hatch piše, istina, uz ograde, „da je razlika između „činjenice“ i „teorije“ dovoljno jasna da bi naučna razlikovanja bila doista mogućna“, te da „referencijalni okvir jednog antropologa odista teži da oblikuje njegovo viđenje podataka, i da se to često zbiva bez njegovog znanja“, pa da stoga „objašnjavanje ljudskih stvari nije sasvim objektivan postupak“, on ispušta iz vida da se i teorije i partikularni uglovi gledanja mogu intersubjektivno proveravati.⁷

Pitanje povezivanja opaženog sa proverljivim tumačenjem njegovog značenja ne stvara samo određene epistemološke probleme, povezane sa istraživačko-tehničkim problemom razlikovanja opservacija od njihovih tumačenja pri stvaranju evidencije, nego otvara i nove sazajne mogućnosti. Pri povremenim terenskim pregledima i sređivanjima građe prikupljene posmatranjem, naknadna i različita tumačenja značenja posmatranih pojava i njihovog smisla omogućavaju sekvencijalnu analizu, sa svim njenim prednostima. Kao što je poznato, od istraživačkih poduhvata Malinowskog postoji stalno unapređivanje ovog postupka. Do svojevrsnog metodološkog skoka došlo je sa povezivanjem „gustog opisa“ sa sekvencijalnom analizom. (Geertz, 1973) I oni koji su, kao Schatzman i Strauss, 1973, (Schatzman and Strauss, 1973) nedvosmisleno zapostavljali ulogu posmatranja kao postupka u korist terenskog metoda kao skupa metoda i „kišobrana različitih aktivnosti“ na planu prikupljanja podataka, dali su svoj doprinos na ovom planu. Pri tom su i zastupnici usmerenja koja

7 Po Hatchu, „sažeto rečeno, dvojica antropologa, posmatrajući istu osobu u isto vreme, ne moraju se složiti u pogledu tumačenja njenih postupaka. Za Boasa, Trobrijandčin koji marljivo nagomilava i onda ponovo razdeljuje svoje jamove izražava tradicionalne obrasce svoga društva, dok po Malinovskom on ide za svojim samointeresom. Po Tajloru, civilizovani Evropljanin, koji izražava odbojnost prema merilima propisanog ponašanja ili prema obrascima govora neobrazovanih klasa, ponaša se razborito i razložno; po Dirkemu, on ispoljava privrženost svojoj društvenoj sredini kroz simbole koji tu sredinu odvajaju od ostalih odeljaka društva.“ (Ibid:195) S druge strane, opažene činjenice jesu intersubjektivno proverljive. A jednostranost svojstvena svakome posmatraču ili svakom teorijskom usmerenju biva korigovana kroz otvorenu naučnu raspravu rivalskih usmerenja i njihovih predstavnika. Da i ne pominjem mogućnosti logičke analize teorija i pitanja njihovog proveravanja.

niukoliko nisu bila hipotetički-deduktivno orijentisana preko svog naglašavanja uloge „potpunog opisa“ implicite priznavali ulogu teorije na planu povećavanja objektivnosti posmatranja.⁸ Ulogu „utemeljene teorije“, razvijane od sredine šezdesetih godina, ovde nije potrebno posebno razmatrati.

Mayntz, Holm i Huebner takođe kao najveći problem posmatranja vide utvrđivanje objektivnog značenja posmatranog. (Mayntz, Holm and Huebner,1979: 84–99) Oni s razlogom ističu da je za prvi korak u tumačenju, odnosno za ovladavanjem njegovim subjektivnim značenjem kako bi se ono preobrazilo u manifestno objektivno posmatranje, posebno važno razumevanje jezika posmatranih. Posmatranje se, gotovo da je suviše reći, ne ograničava samo na viđeno.⁹ U svakom slučaju, u pravu su kada naglašavaju da, čak i kada izučava druge grupe u sopstvenom društveno-kulturnom sistemu, posmatrač mora da shvati njihova sopstvena značenja, radilo se o ljudima iz iz druge klase, ili još pre o osobama iz marginalnih grupa, kao što su maloletničke bande. (*Ibid*:86) Ovde su od ključnog značaja funkcije pojmova. Kao što ovi pisci zapažaju, naučnik ne opaža predmet svoga istraživanja bez intervenisanja mentalnih procesa: on(a) daje imena i unosi neku vrstu reda u terminima. Posmatranje može stoga izvedeno biti u svesnom maniru, oslobođeno posmatračevih predrasuda. Upotreba pojmova istovremeno dopušta neposrednu refleksnu reakciju na stimuluse sredine i oslobađa misao da se o njoj razmišlja. (*Ibid*:7) Pomenuti pisci razlikuju, između ostalih, i sledeće funkcije pojmova pri posmatranju i tumačenju opservacija: kognitivnu funkciju, ili funkciju reda, gde pojmovi organizuju posmatranje; vrednosnu funkciju – gde pojmovi evaluiraju šta je opaženo; pragmatičku ili operativnu funkciju – onu koja upravlja ponašanjem posmatranog pojedinca; i komunikativnu funkciju, koja čini opštenje mogućim. Mayntz, Holm i Huebner ukazuju da u empirijskoj sociologiji pojmovi određuju šta će biti posmatrano. Da bi to postigli, oni sami moraju da zadovolje tri preduslova. Naime, mora postojati opšta saglasnost oko značenja pojedinih

8 Npr. boasovka R. Benedict: “Brza uopštavanja u vezi sa integracijom kulture su krajnje opasna pri prikupljanju građe na licu mesta. Kad je čovek savladao jezik i sve osobenosti ponašanja određene ezoterične kulture, obuzetost težnjom da se objasni njen sklop može predstavljati smetnju njenom istinskom razumevanju. Skupljač građe mora biti verodostojan i objektivan. On mora da zabeleži svaki značajniji postupak u ponašanju, starajući se da ni prema kakvoj izazivačkoj pretpostavci ne vrši odbir činjenica koje bi se podešavale prema nekoj tezi. Nijedan od naroda koje smo razmatrali u ovoj knjizi nije bio ispitivan na terenu s prethodno stovrenim mišljenjem o nekom doslednom tipu ponašanja koji ta kultura predstavlja. Etnologija je tu kulturu prikazala onakvom kakva je, ne pokušavajući da je učini doslednom. Istraživaču su stoga mnogo ubedljiviji potpuni opisi.“ (Benedikt,1976:246-247)

9 Ali je ono, naravno, nezamenljivo. Kako primećuje filozof nauke E. Nagel: „Postoji poznati nesklad između onoga što ljudi izjavljuju u posebnim prilikama, i onoga što obično veruju i čine; antropolozi priznaju “postojanje “pravila pretvaranja””; norme koje se poštuju na rečima krše se u uobičajenom ponašanju. Za pojedince kao i za čitava društva nije ništa neobično da bez svesne hipokrizije budu i dalje privrženi izvesnom skupu vrednosti dugo pošto je radikalno prevaziđen neki raniji način života u kome su se ljudi tih vrednosti stvarno pridržavali. Uvežbani sociolozi uveli su sada već uobičajenu praksu da svoje zaključke o funkcionisanju vrednosti u datoj zajednici ne zasnivaju samo na verbalnim ispovestima već u velikoj meri na svedočanstvu o drugim javnim aktivnostima – o običajima u udvaranju, ponašanju u kući, ponašanju na poslu i sličnom.“ (Nejgel,1974:485)

reči, pojmovi moraju biti precizno definisani, a mora biti egzaktno određeno i područje njihovog značenja. (*Ibid*:8–9)

Nema prostora da se detaljnije ulazi u pitanje objektivnosti u slučaju razumevanja značenja opserviranog. Ovde se radi o jednome od najopštijih problema epistemologije društvenih nauka.¹⁰ Treba, ipak reći, da neki metodolozi, kao M. Marković, smatraju da je objektivnost u smislu intersubjektivne proverljivosti moguće ostvariti i kod samoposmatranja, a ne samo pri tumačenju značenja posmatranja drugih.¹¹

Kada Mayntz, Holm i Huebner ukazuju da u empirijskoj sociologiji pojmovi određuju šta će biti posmatrano, oni otvaraju pitanje operacionalizacije kao preduslova objektivnog istraživanja. S. Fajgelj je ovde nedvosmislen: „Dobra definicija i operacionalizacija onoga što se posmatra je presudna za uspeh posmatranja. Češći slučaj je da istraživači posmatraju ponašanje i situaciju u celini, sa mnogo detalja, preopširno, a da na kraju ustanove da nemaju ključne podatke za odgovor na istraživačka pitanja. Nije dobro ni da se posmatra „preusko“, samo neki detalji ponašanja, jer i na taj način mogu biti propušteni bitni detalji.“ (Fajgelj,2005:312) Prethodno pomenuti nemački autori u sličnom maniru primećuju da su neophodne operacionalne definicije koje određuju šta će biti posmatrano i mereno, odnosno da se pojmovi u empirijskom istraživanju moraju odnositi na nešto što je bilo predmet iskustva ili opaženo. (Mayntz, Holm and Huebner,1979:18) Oni ističu da je ovo utoliko teže postići što su pojmovi apstraktniji, tj manje neposredno vidljivi. Ovo je, uostalom, zapazio još Durkheim. A A. Kaplan je pružio poseban doprinos razradi ovoga pitanja, bez obzira što je deklarativno tvrdio da se replikabilnost kod posmatranja precenjuje. On je isticao da su mnoga značajna opažanja načinjena na incidentalnim, neponovljivim događajima, da ovakvi događaji, kao npr. ratne

10 Zapažanje A. Krona ovo može bar donekle da ilustruje: „U knjizi Čarlsa Tejlora *Objašnjenje ponašanja* (Charles Taylor, *The Explanation of Behaviour*) 1964. oživljena je rasprava o teleologiji, a knjiga Pitera Uinča *Ideja društvene nauke* (Peter Winch, *The Idea of Social Science*, 1958) predstavlja reakciju na filozofiju pozitivizma. Uinč brani teoriju o razumevanju društvenih pojava, koja se zasniva na metodima različitim od metoda prirodnih nauka. Uinčevo stanovište zasnovano je na metodologiji Maksa Vebera i delimično na hegelijanskoj tradiciji u anglosaksonskoj filozofiji. Prema njegovom mišljenju, sociolog mora razumeti značenje onoga što opaža kako bi to što opaža mogao da shvati kao društveni čin. Takvo razumevanje on postiže interpretiranjem podataka pomoću pojmova i pravila koji određuju „društvenu stvarnost“. U objašnjavanju i razumevanju društvenih zbivanja sociolog koristi isti pojmovni okvir koji koriste i učesnici tih zbivanja. Zbog toga sociolog ne može biti objektivn u svom istraživanju u onom istom smislu u kojem je to jedan prirodnjak; on se mora „oživljavati“, mora imati sposobnost da učestvuje u jednom obliku života.“ (Kron, 1974:XV)

11 “Ideja *empatije* kao oblik doživljavanja (*Erlebnis*) koji je specifičan za razumevanje može se s dobrim razlozima odbaciti kao mutna i nepristupačna bilo kakvom kontrolisanom ispitivanju. S druge strane, metod introspekcije, kao specifičan metod utvrđivanja podataka o psihičkim procesima, može se učiniti intersubjektivnim i pouzdanim poredeći niz introspektivnih izraza i ispitujući njihovu konzistentnost.” (Marković,1975:40) I nešto dalje: “Neophodni uslovi da bi se neki introspektivni podaci mogli smatrati pouzdanom evidencijom su: 1. Da postoji dovoljno veliki skup introspektivnih iskaza dobijenih od različitih osoba u datoj situaciji; 2. Da postoji visok stepen slaganja među iskazima.” (*Ibid*)

krize, imaju poseban značaj za nauke o ponašanju. (Kaplan, 1964:127) No, Kaplan je nedvosmisleno zahtevao dobar opis procedure primenjene pri posmatranju jedinstvenih događaja, kao neophodan uslov njihovog naučnog karaktera. Ovo donekle nalikuje na shvatanja pristalica „kvalitativnog pristupa“, koji, kao, W. L. Neuman, smatraju da se „izveštaji terenskih istraživača često suočavaju sa više skepticizma nego kvantitativni izveštaji. Zato je od suštinskog značaja proceniti zahteve publike za evidencijom i stvoriti kredibilitet. Ključno je obezbediti čitaocima dovoljno evidencije da oni poveruju predstavljenom i prihvate interpretaciju kao plauzibilnu. Jedan stepen selektivne opservacije prihvaćen je u terenskom istraživanju, tako da je kritično pitanje da li drugi posmatrači mogu izvesti isti zaključak ako ispituju iste podatke.“ (Neuman, 2006:499) Ja bih bez ustezanja Naumanove terenske istraživače nazvao posmatračima; važnije je da li je njegov istovremeno odmeren, a ipak nesiguran, stav prema mogućnosti postizanja replikabilnosti pri posmatranju jedinstvenih događaja metodološki prihvatljiv. Brojni pisci zapazili su da se pri selektivnom odabiru interpretiranih opservacija primenjuju nomičke pravilnosti koje najčešće nisu eksplicirane, a kojih tumači opserviranog često nisu ni svesni. Bolje poznavanje metodologije omogućilo bi prepoznavanje često skrivenih logičkih ili „pragmatičkih“ dedukcija, a time bitno povećalo objektivnost opservacija i jedinstvenih događaja i onih koje su rezultirale građom kvalitativnog tipa; ne mogu da na ovom mestu ulazim u posledice vezane za mogućnost uopštavanja ovako dobijenih znanja.¹²

Kaplan je imao metodološko obrazovanje, na čemu je, pored ostalog, zasnivao ambicioznije shvatanje mogućnosti objektivnosti pri posmatranju u društvenim naukama. Prema njegovim rečima, naučnici primenjuju posmatranja sa energijom brižne majke. Posmatranje za njih predstavlja posebnu brigu. Koren te brige, prema njegovom mišljenju, nije u *to see* (videti) nego u *to watch over* (paziti na). (Kaplan, *ibid*) On je, naravno, bio svestan da se pri naučnom posmatranju uvek javlja problem konteksta, odnosno toga da li posmatrač vidi ono što vidi. Prema njegovom mišljenju, standardizacija instrumenata i konteksta posmatranja manje služi otklanjanju greške, a više njenom merenju, posle kojeg se može izabrati *zero point*. (*Ibid*:130) Ne vidim zbog čega se ovo ne može primeniti i na posmatranje koje rezultirala građom kvalitativnog tipa. Uopšte se čine da su mnoge distinkcije tzv. kvalitativne i kvalitativne metodologije raspravljene pre nego što su ove orijentacije postale preovlađujuće u savremenoj društvenoj nauci.

Vratimo se pitanju operacionalnog definisanja pojmova. Prema Kaplanovom mišljenju, postoji empirijsko-teorijski kontinuum sa dva tipa „observacionalnih“ i dva tipa „simboličkih“ pojmova. Prva tri od ova četiri tipa su empirijski pojmovi, u kontrastu prema teorijskim. (*Ibid*:57–58) Razlika između observacionalnih

12 Bez namere da ovde ulazim u logičko pitanje odnosa deduktivnih i objašnjenja po verovatnoći, koje savremeni sociološki metodolozi najčešće povezuju sa navodno gotovo isključivo induktivnim kvalitativnim i bitno deduktivnim kvantitativnim pristupom, podsećam na von Rightovo prizivanje poznog Wittgensteina: “Vidi Wittgenstein iz 1967b, strana 94. „Verovatnoća je u suštini povezana sa nepotpunim opisom“. Takođe Wittgenstein iz 1964, str. 293: „Zakon verovatnoće je prirodni zakon o tome šta se vidi kada se trepće““. (Von Right, 1975:249)

pojmovi i indirektno observacionalnih pojmova jeste u tome što se nešto posmatra neposredno, a nešto drugo preko zaključivanja. Pri tom Kaplan upozorava da ono što nazivamo opservacijama često jesu zaključivanja. U tom smislu neposrednim posmatranjima nazivamo ona u kojima su zaključci tako uobičajeni i tako sigurni da su neproblematični. Kaplan ovde kritikuje pozitiviste, smatrajući da molekuli nisu manje opazivi od insekata. Prema njegovim rečima, mi ih poznajemo i znamo kako da ih posmatramo. Prema njegovom shvatanju, slično važi za distinkciju između konstrukata i teorijskih pojmova. Konstrukti su načelno opazivi, (na primer pojmovi „vlada“ ili „novac“). Odnos konstrukata prema opservacijama je definicijski, dok su teorijskim pojmovima potreba empirijska fakta. (*Ibid*:58).

Savremeni metodolozi drže se ovde, a i kako bi drugačije, savremenih dogmi. W. L. Neuman tvrdi da „da bi se razumelo društveno značenje onih koji se istražuju, morate participirati u sredini (*setting*), kao što čine drugi.“ (Neuman, 2006: 387)¹³ Pitanje vrste i mere uključenosti posmatrača u proučavanu organizaciju, zajednicu ili grupu biće razmatrano u jednome od kasnijih napisa. Ovde je važno da metodolozi vrlo često upozoravaju da posmatraču koji učestvuje neminovno izmiče objektivnost. Neki od njih, kao J. Van Maanen, tvrde da je stvarna neutralnost iluzorna. Kad istraživač postane povezan sa članovima i upetljan u mreže i obaveze, neutralnost postaje skoro nemoguća. (Van Maanen et al., 1982:115) Drugim rečima, kako upozorava Neuman, mogu da izbiju sukobi u proučavanoj grupi, a proučavanje grupe podeljene na protivstavljene frakcije stvara posebne probleme posmatraču koji učestvuje da očuva objektivnost pristupa. (Neuman, 2006:395) P.A. Adler i P. Adler otići će u ovom prenatlažavanju uticaja participacije posmatrača još i dalje. Oni će u svojoj tipologiji uloga u učesničkom posmatranju posebno izdvojiti „kompletno članstvo“, pri kojem posvećenost proučavanoj zajednici sprečava posmatrača ne samo da je opaža objektivno, nego čak i da je napusti. (Adler and Adler, 1987)

Ovakvi stavovi ne mogu se ubedljivo logički braniti kao da nužno proizilaze iz određene uloge posmatrača ili iz orijentacije (u ovom slučaju „kvalitativne“) koja neke od tih uloga svojata. Radi se ne o metodološkim, nego o naučno – identitetskim pitanjima, uslovljenim vannaučnim činocima posredovanim potrebom da se razgraniči kontrola nad naučnim resursima. Von Right se u ovakvim situacijama opravdano poziva na zapaženje K. Löwitha: „Može se, dakle, s izvesnim opravdanjem govoriti o postojećim uporednim tipovima društvenih nauka. (Vid. Löwith iz 1932, str. 53). Oni se ne razlikuju toliko po svojim suprotstavljenim pogledima na činjenice, koliko po modelima koje prihvataju u svrhe komentarisanja objašnjenja. Ova razlika u modelima odražava razliku u *ideologiji*. „Revolucije“ u društvenim naukama su prema tome posledice kritike ideologije.“ (Von Right, 1975:247; Löwith, 1932) A u neko davno minulo vreme J. W. Goethe je u jednom pismu izrazio stav i danas znatno prihvatljiviji od

13 Neuman se ovde poziva na L. Holyja: „Istraživač ne učestvuje u životima subjekata u nameri da ih posmatra, nego pre posmatra učestvujući potpuno u njihovim životima... kroz život sa ljudima koje istražuje. Ona dospeva da deli isto značenje sa njima u procesu aktivnog učestvovanja u njihovom društvenom životu... Istraživanje znači, u ovom smislu, socijalizaciju u istraživanoj kulturi“. (Neuman, *ibid*; Holy, 1984)

naučno isključivih kvantitativno – kvalitativističkih krajnosti: „Kad ti kažeš da se u Boga može samo *verovati*, ja ti odgovaram da mnogo držim do *posmatranja* (*Schauen*), i kad Spinoza govoreći o *Scientia intuitiva* kaže... ovo nekoliko reči daje mi hrabrost da ceo svoj život posvetim posmatranju (*Betrachtung*) stvari koje se nadam da mogu dostići i za čiju se *essentia formali* nadam da mogu stvoriti adekvatnu ideju, ne brinući se ni najmanje koliko ću daleko stići i šta mi je dosuđeno.“ (Prema: Gluščević, 1964, I:285)

Sistematičnost

R. Mayntz, K. Holm i R. Huebner su, navodeći sve probleme postizanja sistematičnosti posmatranja domaćem čitaocu poznate iz Milićeve metodološke knjige (Milić, 1978), pomenuli i dva dodatna: pojava može da traje duže od posmatranja, a može da bude izazvana i prethodnim, a ne nužno aktuelnim, socijalnim procesima. Suprotno ranijim boasovski orijentisanim antropolozima, oni su držali da eksplicitnije izražena teorija omogućuje sistematičnije posmatranje preko svoje operacionalizacije. (Mayntz, Holm, and Huebner, 1979:91) Naravno, ideal je, kao i uvek kod stvaranja iskustvene evidencije, potpuni obuhvat populacije koja se istražuje. Razumljivo, ovaj ideal je teško ostvariv, pri čemu se kod posmatranja masovnih događaja javljaju problemi koji ne opterećuju druge istraživačke postupke. Na primer, nije nemoguće ostvariti potpuni posmatrački obuhvat neke utakmice ili mitinga preko planskog rasporeda više posmatrača. (Branković, 2009) Problem se javlja u odsustvu prethodnih znanja o osnovnom skupu koji se formira zbog takvog događaja. Prethodna iskustva teško da mogu da omoguće stvaranje plana posmatranja koji će obuhvatiti različite navijačke grupe, ili različite grupe među učesnicima nekog političkog mitinga.¹⁴

V. Bačak je u svom razmatranju uzorkovanja skrivenih populacija pri prikupljanju podataka preko verbalnog opštenja razlikovao nekoliko postupaka koji su relevantni i za uzorkovanje pri primeni posmatranja. Među starijim postupcima Bačak izdvaja *snowball* postupak, postupak lokacijskog uzorkovanja (o čemu je maločas bilo reči) i ciljano uzorkovanje. (Bačak, 2006) On ukazuje i na njihova ograničenja. Na primer, pri primeni vremensko-lokacijskog uzorkovanja, Bačak zahteva da se načini popis lokacija i vremenskih razdoblja kada ljudi čije je posmatranje planirano posećuju te lokacije¹⁵, a ako ima više takvih lokacija i razdoblja, onda je potrebno da se iz njihovog popisa napraviti slučajan uzorak, pri čemu se unapred definiše vremenski interval. No, Bačak, kako je rečeno, navodi i ograničenja ovog načina rada: on je nepogodan za

14 Posve je verovatno, kod drugog od pomenutih slučajeva, da će oko centralnog mesta mitinga (na primer bine) biti okupljene čvrste pristalice, a da će se u koncentričnim krugovima širiti i mešati različite grupe manje zainteresovanih i predanih učesnika, sve do slučajnih prolaznika koji su zastali da osmotre takav događaj. Ovakve pretpostavke moraju se uključiti u plan posmatranja, kao i prethodna znanja o lokacijama pojedinih navijačkih grupa u slučaju posmatranja učesnika, ali ona ne omogućuju sistematično planiranje u strogoj smislu.

15 Pomišljam ovde na posmatranja u zatvorenom prostoru; ovo se primenjivalo, na primer, pri proučavanju gej osoba u njihovim klubovima. (Dowsett, Bollen, McInnes, Couch and Edwards, 2001)

kratkoročna istraživanja bez većeg budžeta. (*Ibid*:195). On zavisi od etnografskog mapiranja terena, pretpostavlja neke standardne obrasce i fiksnu rutinu članova populacije, a samo etnografsko mapiranje („kvalitativni deo uzorkovanja“) zavisi „o lokaciji kao o društvenom, a ne samo fizičkom okruženju“. (*Ibid*:196) Stoga ovaj pisac zaključuje da pomenuti način uzorkovanja „vrijedi samo geografski koncentrirane populacije, pri čemu one raspršenije ili pak oni segmenti populacije koji nemaju određeno mjesto okupljanja ili ga često mijenjaju, izostaju iz uzorka“. Zato Bačak zagovara ciljano uzorkovanje „upravljeno ispitanicima“ (*mutatis mutandis* posmatranima), čiji „prvi korak jest prikupiti kvantitativne i kvalitativne podatke iz različitih izvora koji se koriste kod odabira uzorka, pri čemu se kao kvantitativni podaci u obzir uzimaju sekundarni podaci već prikupljeni od strane različitih službi da bi se utvrdila obilježja ciljane populacije i obrisi geografskih granica unutar kojih se ona može pronaći. Pritom se, primjerice, podaci prikupljaju iz cenzusa, policijskih baza podataka i podataka s kojima raspolažu aktivisti koji se bave ciljnom populacijom. Na temelju tih informacija odabire se teren gdje će se provoditi preliminarno kvalitativno istraživanje.“ (*Ibid*)

Ovde se, dakle, ponovo sugerise prethodno etnografsko mapiranje terena uz uspostavljanje kontakata sa društvenim mrežama, da bi se na taj način dobijeni podaci koristili za definisanje kvotnog uzorka. Dakle, kao i kod vremensko-lokacijskog uzorkovanja i ciljno uzorkovanje zavisi od tačnosti i iscrpnosti etnografskog mapiranja i analizi indikatorskih podataka odnosno prethodno prikupljenih kvalitativnih i kvantitativnih podataka. (*Ibid*:196)¹⁶

V. Vučinić-Nešković, naglašavajući neophodnost standardizacije posmatranja, (Vučinić-Nešković, 2013:54) razlikuje opservaciju svakodnevnog života od posmatranja javnih događaja. U vezi sa uzorkovanjem pri posmatranju svakodnevnog života, ona upućuje da „najpre treba definisati granice tog prostora, a zatim ga podeliti na sagledive segmente, i pratiti aktivnosti u svakom od njih posebno u okviru određenih vremenskih perioda – dnevnih, nedeljnih, ili sezonskih.“ (*Ibid*:114) Mada ovde već prelazi na vremensko uzorkovanje, autorka insistira da se pri prostornom uzorkovanju veća celina (npr gradski trg) podeli na osnovne segmente prema aktivnostima koje se na njima odvijaju, a da se osnovni delovi potom podele na manje sastavne delove.

U slučaju vremenskog uzorkovanja, Vučinić-Nešković upozorava da je „vrlo važno dešavanja pratiti prema vremenskim segmentima. Kada sledi dešavanja u toku prepodneva u jednom radnom danu, aktivnosti će biti beležene po satima.“ (*Ibid*:115)¹⁷

Kada se, pak radi o opservaciji javnih događaja, ova autorka primećuje da se može opservirati događaj u celini, ali i ponašanje jedne kategorije učesnika u javnom događaju, ili čak i pojedinca koji ima više značajnih uloga u tom događaju. (*Ibid*:118–119)

16 Problemi su što ovi podaci mogu biti skupljeni u druge svrhe. Osim toga, uzorak može biti pristrasan, npr. da obuhvati samo prostitutke koje se okupljaju na vidljivijim mestima i koje nisu pod paskom makroa

17 Autorka napominje da bi „bilo idealno da se za svako mesto odvoji bar nekoliko radnih dana, ali i dani vikenda, kada su aktivnosti svakako drugačije.“ (*Ibid*)

Zagovornici striktno podele na „kvalitativnu“ i „kvantitativnu metodologiju“ snažno naglašavaju stvarnu razliku na planu izbora tipa uzorka u zavisnosti od oblika građe, odnosno vrste merila koja se primenjuju. Oni naglašavaju da kvalitativno usmereni istraživači retko koriste uzorke verovatnoća i da ih manje zanima reprezentativnost posmatranog, nego njegova relevantnost za intenzivno istraživanu temu. (Flick,1998:41) S druge strane, i oni među metodolozima koji potpuno prihvataju podelu na dve pomenute „metodologije“ naglašavaju značaj teorijskih osnova uzorkovanja i kod „kvalitativnih“ istraživanja. W. L. Neuman insistira da posmatrač, kojeg on u duhu shvatanja preovlađujućih u metodologiji našeg vremena naziva terenskim istraživačem, „primenjuje teorijsko uzorkovanje vođeno razvijanjem teorije. Terenski istraživač uzorkuje vreme, situacije, tipove događaja, lokacije, tipove ljudi, ili kontekste interesa.“ (Neuman, 2006:406) Ovaj autor piše da istraživač primenjuje vremensko uzorkovanje

posmatrajući istu sredinu u različito vreme, da uzorkuje lokacije, pošto jedna lokacija može da omogući duboku ali usku perspektivu, kao i da uzorkuje osobe obraćajući pažnju na interakciju različitih vrsta ljudi (starosedeooci i došljaci, stari i mladi, muškarci i žene, vođe i sledbenici). Neuman naglašava značaj triangulacije posmatrača, odnosno upotrebe više posmatrača, da bi se dobila kompletnija slika, što povezuje sa triangulacijom metoda i kombinovanjem kvalitativnih i kvantitativnih stilova istraživanja (*Ibid*:150)

A. Bryman na način sličan prethodno prikazanima, samo nešto detaljnije, razlikuje uzorkovanje *ad libitum*, pri kojem posmatrač snima šta se dešava kroz vreme, od fokalnog uzorkovanja – gde se specifična osoba posmatra kroz skup perioda u vremenu, a posmatrač snima sve primere svakojakih oblika ponašanja koji su značajni plan posmatranja, kao i od *scan sampling*, gde se cela grupa pojedinaca posmatra u regularnim intervalima i ponašane svih njih snima se za to vreme. Prema njegovoj oceni, poslednja pomenuta strategija uzorkovanja dopušta da budu snimljeni samo jedan ili dva tipa ponašanja. Bryman pominje još i *behavior sampling*, kod kojeg se posmatra cela grupa, a posmatrač snima ko je uključen u posebne vrste ponašanja. Prema njegovom mišljenju, i shodno oštroj podeli na kvantitativno („strukturisano“) posmatranje i na kvalitativno posmatranje, Bryman tvrdi da se „čini da istraživanja sa najviše strukturisanim posmatranjem primenjuju prva dva tipa“ uzorkovanja. (Bryman,2012:279)

Kad je u pitanju uzorkovanje pri posmatranju u kvalitativnom istraživanju, o čemu Bryman piše u šesnaestom poglavlju svoje knjige, njegovo je mišljenje da se u ovom slučaju mnogo više koristi ciljno uzorkovanje nego uzorci verovatnoća, ali da se, naročito ako u kompleksnom kvalitativnom istraživanju intervjuisanje prevladava nad posmatranjem, mogu primenjivati i ovi drugi.¹⁸ (*Ibid*:416) Ovaj pisac razlikuje sledeće oblike ciljnog uzorkovanja pri „kvalitativnom“ posmatranju: posmatranje ekstremnih ili devijantnih slučajeva; posmatranje

tipičnih slučajeva; posmatranje kritičnih slučajeva, odnosno onih koji omogućavaju testiranje teorije; i, napokon, teorijsko uzorkovanje, odnosno ono

18 Kada govori o sadržaju poglavlja 18 koje se bavi uzorkovanjem kod kvalitativnog istraživanja, autor piše da će se videti da su na tom mestu uključena načela uzorkovanja jasno različita od onih koja se obično koriste kod kvantitativnih istraživanja. (*Ibid*:XXXIV)

koje omogućuje razvijanje teorije, što je povezano sa teorijskom saturacijom. (*Ibid*:419; Cf. Bogdanović,1993) Vidljivo je da Bryman strogo odvađa testiranje teorije od njenog razvijanja, što je jedan od ključnih epistemoloških stavova pisaca koji naglašavaju podelu između takozvane kvantitativne i kvalitativne metodologije. Uostalom, kada u uvodu svoje mnogo preštampane knjige ovaj autor govori o sadržaju njenog osamnaestog poglavlja koje se bavi uzorkovanjem kod kvalitativnog istraživanja, on piše „da će se videti da su na tom mestu uključena načela uzorkovanja jasno različita od onih koja se obično koriste kod kvantitativnih istraživanja“. (Bryman,2012:XXXIV) On pominje i stratifikovane ciljne uzorke, koji se sastoje od tipičnih slučajeva pojedinaca pomatranih unutar podgrupa koje su interesantne. Prema njegovim rečima, „ciljno uzorkovanje često uključuje više nego jedan pristup pomenut gore. Na primer, potpuno je uobičajeno da *snowball* uzorkovanju prethodi neki drugi oblik ciljnog uzorkovanja.“ (*Ibid*,2012:427)

W.L. Neuman, sa svoje strane, poseban značaj pri posmatranju pridaje prostornom uzorkovanju, naglašavajući da je „pogrešno govoriti o *field site* u fizičkom smislu. *Site* je kontekst u kojem se događaji ili aktivnosti dešavaju, društveno određena teritorija sa prmenljivim granicama. Društvena grupa može interreagovati kroz nekoliko fizičkih *site*-a. Na primer, koledžski fudbalski tim može interreagovati na igralištu, u svlačionici, u spavaonici, u kampu za treniranje ili u lokalnom hotelu. *Field site* tima uključuje svih pet lokacija“. (Newman, 2006: 385)

Zanimljiv primer prostornog uzorkovanja pri posmatranju sa teorijskim ambicijama pružili su G. W. Dowsett, J. Bollen, D. McInnes, M. Couch i B. Edwards. Ovi istraživači primenili su razgovore i analize tekstova i učesničko posmatranje u tri gej zajednice u Australiji.¹⁹ Prema njihovim rečima, ovo je bilo empirijsko istraživanje sa snažnim teorijskim interesima i sa metodološkim ambicijama, odnosno s namerom da se njihov pristup može primeniti i drugde, pre svega u kvalitativnoj metodologiji i istraživanju teško primenjivih istraživačkih domena. (Dowsett, Bollen, McInnes, Couch and Edwards, 2001:207).

Istraživanje je, kao što je rečeno, bilo teorijski zasnovano. Istraživače je prvenstveno zanimala problematizacija zajednice, pa im je smetao nedostatak njenog prethodnog teorijskog defnisanja u slučaju gej zajednica. Posle osamnaest meseci terenskog istraživanja primetili su da je prblematika društvenosti (*sociality*) gej zajednice veoma složena; uočili su da su odnosi pripadnika gej zajednica prema oblicima kolektivne prakse ne samo često složeni, kompleksni i nikad predvidivi, nego i da zahvataju i druge oblike društvenosti: klasne, susedske, komšijske, rasne, etničke, ali i dobne, one koji se tiču stila života, karijere.

Pod uticajem Foucaulta i Bourdieua posmatrači se nisu zadovoljili nastojanjem da na ne-učesnički način opažaju seksualno ponašanje posmatranih, nego su tražili razumevanje ponašanja zajednice u pojmovima posebnog seksualnog identiteta gejeva kao „gejeva“. (*Ibid*: 210).

19 Imali su, u celini, 72 intervju, 62 događaja gde je primenjeno učesničko posmatranje i skupljen 1071 tekstualni materijal. Sva petorica istraživača bili su gejevi.

Prostorni okvir istraživanja obuhvatao je Adelaide, zapadni Sidney i centar Sidneya. Želeli su da kroz ovakav plan prostornog uzorkovanja maksimiraju kontraste i trianguliraju poređenja, kao i da izbegnu situaciju dominacije ekstremnih slučajeva koja se dešava kada se porede samo dve sredine. Naime, cilj im je bio da razviju osećaj za lokalne specifičnosti gej zajednica i gej identiteta preko učesničkog posmatranja. Posmatranje je bilo posvećeno događajima unutar gej zajednice, posebno masovnim događajima, poput godišnjeg gej i lezbijskog festivala u Adelaideu, u Sidneyu, uličnim paradama, *dance parties*, prisutnima u sva tri naselja. Osim toga, proputovali su mnoga mesta na kojima se odvijaju aktivnosti zajednice i gde se članovi zajednice angažuju u socijalnim i seksualnim praksama. Ovo je podrazumevalo nenametljivo posmatranje, a procena istraživača je da je učesničko posmatranje „radilo“ u dva od tri slučaja. (*Ibid*:213) Mera uključenosti bila je vrlo visoka: istraživači pišu da su „tesni odnosi sa članovima naših gej zajednica obrazovali suštinski deo metodologije projekta“. (*Ibid*:218) Prema njihovom mišljenju, primenjeni „kritičko etnografski pristup“ omogućio je socijalnu kontekstualizaciju ovog istraživanja.

Neophodno je pomenuti i Balesov klasični (iz 1950) pristup vremenskom uzorkovanju pri posmatranju malih grupa. Teorijsku kontekstualizaciju ovde su pružila shvatanja G.H. Meada i T. Parsonsa. Na prvi pogled, ovde se pitanje uzorkovanja ne javlja, pošto su posmatrani svi članovi grupe, na jednom mestu, i neprekidno. Klasifikovanje pri posmatranju je neprekidno – posmatrač klasifikuje svaki akt koji može da opazi. (Bales, 1950/ 2009:77) Bales naziva ovakve zabeleške pri kodiranju jedinica analize; on je tu u pravu, pošto se radi o jedinicama kodiranja, a ne posmatranja. On, naime, ne poriče da komunikacija i izražavanje ne moraju da se svode na po jedan akt, nego i na duže kontekste primene (*Ibid*:79) Stoga Bales izjednačava opaženi čin sa jednom interakcijom ili *item*-om, povećavajući time ne samo sistematičnost, nego i preciznost posmatranja. Ovo posmatranje se ne svodi na snimanje interakcije putem verbalnih iskaza, nego opažanje uključuje i facijalne izraze, gestove i druge neverbalne činove različitih vrsta (*Ibid*:80) Snimanje se izvodi uz svetlosno upozorenje koderu na svaki minut, (da bi posmatrač mogao da vremenski locira čin, pa su jedinice vremenskog uzorkovanja jednogminutne). K.Krippendorf i M. A. Bock, komentarišući Balesov metod, primećuju da je Bales ovim sprečio opasnost kodiranja van konteksta. On je, naime, obučio kodere-posmatrače da kodiraju vodeći računa šta je prethodilo jednogminutnom interval na koji se odnosi uneta šifra. Time je sačuvao kontekst i knjiga mu je, prema osnovanom mišljenju Krippendorfa i Bock, ostala metodološki relevantna posle više od pola veka od kad je u njoj izložio svoju zamisao. (Krippendorf, Bock,2009:44)

Razvoj naučnog znanja je u metodologiji, kao normativnoj disciplini, sporiji nego što je slučaj sa empirijskim naukama. Nove pojave i nove mogućnosti nameću i njoj nova otvorena pitanja. Razvoj Interneta i s njim povezanih tehnologija perspektivno otvara nove mogućnosti za posmatranje, pre svega s obzirom na sve veću upotrebu direktnih video prenosa različitih događaja i mesta. Ova mogućnost još uvek nije metodološki zapažena u dovoljnoj meri. Bryman i u zasad poslednjem izdanju svoje mnogo navođene knjige navodi

praćenje diskusija na internetu kao učesničko posmatranje u sajber prostoru. (Bryman,2012:660) Uistinu, tu nema posmatranja, pošto nema vizuelnog dodira sa posmatranima. Specifičnost posmatranja je neposredno čulno opažanje, što govori da njegovo I danas uobičajeno izjednačavanje sa etnografijom nije opravdano. S druge strane, realno je očekivati da će razvoj tehnologije omogućiti vizuelno praćenje mnogo čega dosad nedostupog opažanju preko interneta. Stoga ovo jeste jedna od tema kojima pripada budućnost. Nastaće potpuno novi problemi, među njima i oni vezani za uzorkovanje, kao i za odnos moći naručilaca istraživanja posmatrača i posmatranih u okviru virtuelnog sveta koji će biti vizuelno opažan preko novih sredstava. Nije verovatno da će upotreba novih tehničkih sredstava uticati na razdvajanje posmatranja od etnografije u metodološkim tekstovima. Argumenti bivaju ignorisani ukoliko ne odgovaraju potrebama bilo naučne zajednice ili delova širih društvenih struktura. Ali, nove pojave pružaju novu šansu posmatranju kao intergrisanom postupku: o ovome će biti reči u zaključnom delu napisa.

Pouzdanost posmatranja

R. W. Heyns i A. F. Zander smatraju da postoje dva odvojena problema pouzdanosti pri posmatranju. Prvi je stepen slaganja posmatrača o broju snimljenih jedinica. Ovde se vidi da li se posmatrači slažu o granicama posmatrane jedinice. Guetzkow i Bales ngllašavaju da ova vrsta (ne)pouzdanosti zahvata pouzdanost same kategorizacije. Stoga je važno postići prethodnu saglasnost o granicama jedinica koje treba da budu kategorizovane. Drugi tip pouzdanosti je određivanje stepena do kojeg se posmatrači slažu u rangiranju ili u pridavanju kategorija specifičnim jedinicama ponašanja. (Heyns, Zander,1953:411)

Pola veka kasnije, W. L. Neuman će tvrditi da pouzdanost znači zavisnost ili konzistenciju. Kvalitativni istraživači koriste različite tehnike (npr intervju, učestvovanje, fotografije, studije na osnovu dokumenata itd) da bi dosledno snimili svoje opservacije. „Kvalitativni istraživači žele da budu dosledni“, u smislu da ne budu nepostojani niti da čine greške. Prema Neumanu, oni žele da postignu „stabilnu pouzdanost“ dok tokom vremena prave opservacije. Kao što sam ovaj pisac primećuje, „teškoća je što oni često istražuju procese koji nisu stabilni kroz vreme“. (Neuman, 2006: 196) Vidljivo je da je Neumanov pogled potpuno uslovljen temeljnim gledištem o distinkciji kvantitativno/ kvalitativno kao o osnovu savremene sociološke metodologije.

Kad je u pitanju pouzdanost posmatranja, Mayntz, Holm i Huebner su izričiti: „Pouzdanost je sumnjiva ako, u slučaju analize sadržaja, situiranje određenog teksta u predodređene kategorije zavisi od individualne interpretacije analitičara“; a u slučaju „procedure“ posmatranja, ako posmatranje zavisi od individualnih interesa ili predrasuda posmatrača“. (Mayntz, Holm, and Huebner,1979:22–23)

Nama vremenski bliži Neuman ovde je epistemološki manje zahtevan. On piše da je „praktično nemoguće postići savršenu pouzdanost, ni valjanost. One su pre ideali ka kojima istraživači teže“. (Neuman,2006:188) Prema

njegovom mišljenju, „većina kvalitativnih istraživača prihvata osnovna načela pouzdanosti i valjanosti, ali retko koriste ove pojmove zbog njihove povezanosti sa kvantitativnim merenjem. Osim toga, kvalitativni istraživači primenjuju ove principe različito,“ (*Ibid*: 194) što se videlo i iz njegovog prethodno iznetog zapažanja o „stabilnoj pouzdanosti“. A. Bryman, koji u podjednako meri prihvata maločas pomenuto temeljno gledište, ali koji je samopouzdaniji, pravi, u maniru „integrisane“ sociološke metodologije, razliku između konzistencije između posmatrača, koja se izražava kao stepen slaganja u kodiranju između dva ili više posmatrača, i *intra-observer* konzistencije, odnosno stepena slaganja u primeni plana posmatranja kroz vreme. (Bryman, 2001/ 2012:279)

Imam utisak da su zapažanja ranijih pisaca, kao ona E. Hacha, makar se njihovi zaključci i ne morali prihvatiti, bila, uopšte uzev, manje opterećena nekim navikama našeg vremena, kakvo je često nedomišljeno naglašavanje epistemoloških razlika između kvantitativne i kvalitativne orijentacije.

Dalje razumevanje problema povezanih sa postizanjem pouzdanosti kod posmatranja podrazumeva ispitivanje validnosti. Zbog prostornih razloga to ostaje kao tema sledećeg napisa.

Zaključna zapažanja

Mayntz, Holm i Huebner opravdano zapažaju da „empirijsko istraživanje, posebno prefinjene istraživačke tehnike, može uticati na pravac daljeg razvoja sociološke teorije, dok nedostupnost izvesnih područja empirijskom istraživanju može onemogućiti da se njima teorijski ovlada“. (Mayntz, Holm and Huebner, 1979: 24) No, nekada zbog prevlasti epistemološki neutemeljenih pomodnih shvatanja dolazi do zbrke i u pogledima najnavođenijih pisaca. L. Neuman poredi uporedno-istorijsko istraživanje (koje je postupak za analizu uzročnih odnosa) sa terenskim istraživanjem (koje je skup postupaka prikupljanja podataka, u kojem je posmatranje često nezaobilazno). Prema njegovom mišljenju, oba postupka uključuju interpretaciju, ne teže za jednoznačnim skupovima objektivnih podataka, oba ispituju veoma različite podatke. Kod oba su prisutni subjektivna osećanja i empatija. (Neuman, 2006:424) Ovo je po sebi nesporno, ali je poređenje vrlo problematično, jer pomenute sličnosti karakterišu mnoge međusobno raznorodne sazajne aktivnosti. Posle navođenja još nekoliko tobožnjih sličnosti između uporednog i terenskog istraživanja, Neuman piše da su kod oba generalizacije i teorija ograničeni: „Uporedno i kros-kulturalno znanje je nekompletno i privremeno, zasnovano na selektivnim činjenicama i ograničenim pitanjima. Niti se dedukuju pretpostavke niti testiraju hipoteze da bi se razotkrili postojani zakoni. Osim toga, replikacija je nerealistična zato što svaki istraživač ima jedinstvenu perspektivu i sakuplja jedinstveni korpus evidencije. Umesto toga, istraživači nude plauzibilne zaključke i ograničene generalizacije“. (*Ibid*:425) Čitalac koji misli da zna nešto o uporednom istraživanju ostaje zbunjen.

Nije suviše ponavljati da je neophodno oprezno pristupati vrlo široko prihvaćenim verovanjima našeg vremena o suštinskoj nesamerljivosti

kvantitativnog i kvalitativnog pristupa. Jasni su širi društveni i unutar-naučni interesi koji ova verovanja održavaju. Na metodološkom planu, u pitanju je simbiotska konkurencija dva oblika empirizma, povezana sa promenjenom društvenom ulogom sociologije. M. Bogdanović je, naslanjajući se na uvide kritičke teorije, ovaj empirizam svojevremeno vrlo dobro opisala: „Privlačnost empirizma je u njegovom zahtevu za objektivnim i konkretnim znanjem. Pri tom se zahtev za objektivnošću izvrgava u svoju suprotnost jer se prednost daje ispitivanju mišljenja i uopšte načina ponašanja pojedinaca, onome kako oni vide sebe i svet oko sebe u okviru vladajućeg sistema.“ (Bogdanović,1981:133) Savremena metodologija se ovde u izvesnom pogledu i u ne značajnoj meri javlja kao kočnica razvoju metoda, preko dezintegriranja prodornih i društveno subverzivnih istraživačkih postupaka, kakvo je posmatranje. Ovo je, značajnim delom, posledica zanemarivanja suštinskih problema savremenog društva. B. Flyvbjerg je opravdano pisao da je dobra društvena nauka vođena problemom (*problem-driven*) a ne metodologijom (*methodologically-driven*), u smislu da primenjuje one metode koji mogu da pruže najbolje odgovore i istraživačka pitanja. (Flyvbjerg, 2004) To, naravno, ne znači da metodologija nije potrebna, pa i neophodna. Znači da metodološke dogme, ili makar samo shvatanja koja se u nekom vremenu tretiraju kao neupitna, mogu da uspore razvoj nauke, pogotovo ukoliko se snaže interesima širih društvenih grupa, koje nalaze svoje najčešće nesvesne zastupnike u samoj naučnoj zajednici. Kada se neka perspektiva prihvati kao opšteprihvaćena, veliku ulogu ima i puka povodljivost. O duhu vremena, u različitim njegovim značenjima, ne mora se posebno govoriti. U vreme kada je Comte istovremeno etablirao posmatranje u novonastaloj sociologiji i pridavao mu samo ne mnogo značajnu ulogu, mislioci neskloni logičko-epistemološkom promišljanju naučnih metoda nalazili su svoje izvorne puteve. Poznata je i danas istorijski-naučno značajna Goetheova polemika sa Newtonom na planu optike; manje se zna o njegovom istovremeno tananom i jednostranom pogledu na odnos posmatranja i teorije pri proučavanjima u oblasti fizičke antropologije (gde je pronašao međuviličnu kost) i društva. Kako podseća Z. Gluščević, F. Schiller je „upravo hvalio tu opažajnu stranu ili metod u Geteovom izučavanju fenomena: „Vaš posmatrački pogled (*beobachtender Blick*) koji tako mirno i čisto počiva na stvarima, nikad Vas ne dovodi u opasnost da dospete na stranputicu, kuda može lako da zaluta kako spekulacija tako i samovoljna i jedino sebeslušajuća uobrazilja.“²⁰ (Gluščević,1964:285) Istovremeno je Jean Paul (Richter) klasičnu „objektivnost“ vezivao za vizuelno opažanje, a romantičarsku sklonost ka traganju za posebnim i jedinstvenim za saznanja dobijena preko sluha (danas bismo rekli: verbalnog opštenja). Manje je važno što se ovde ispoljavaju nagoveštaji razmišljanja koja će sa kasnijim pozitivizmom

20 Ili, na drugom mestu: „Prema sopstvenoj izjavi, Gete je osećao nagon da i najapstraktnije stvari dođivi kao opredmečenu čulnost, to opredmečivanje bilo je jedini način da ih prihvati. U protivnom, mogućnost kontakta bi otpadala. Odbojnost prema filosofiji osećao je zato što nije imao smisla za spekulativno-apstraktni karakter mišljenja. (*Ibid*). Ili, ponovo: „Opažajno mišljenje Gete smatra svojim misaonim metodom i sa zadovoljstvom beleži povoljne odjeke na koje ono nailazi. U drugom jednom slučaju, on prihvata termin *predmetno* mišljenje kao bitnu oznaku za njegov način mišljenja koji u stvari izjednačuje *mišljenje* i *opažanje*.“ (*Ibid*:286)

ući u duhovni sklop klasičnog razdoblja u istoriji sociologije. Važnije je da duh vremena deluje sa takvom snagom i obuhvatom da je gotovo nemoguće odupreti mu se. Epistemologija (u odsustvu geteovske genijalne izvornosti) ovde služi kao svojevrsan filter za razdvajanje privremenog od relativno trajnog (u meri u kojoj je u nauci, čija je bitna osobina da sebe neprestano prevazilazi, bilo šta trajno). No, i značaj novih tehnologija perspektivno je veoma veliki. Novi tehnički uređaji će u vremenu koje neposredno nailazi suštinski povećati broj događaja i procesa koji će se na svim nivoima društvene organizacije moći posmatrati u strogom smislu reči. Do tada je neophodno sačuvati integrisano posmatranje, ili bar živo i potencijalno delatne sećanje na njega, u metodološkom arsenalu sociologije. To ne znači da su razlike između kvalitativnog i kvantitativnog pristupa zablude, a još manje da su samo „sebeslušajuće uobrazilje“. Razvoj društva stvara nove probleme kojima preovlađujući empirizam nije dorastao. Nije bez razloga pomenuto da su Mayntz, Holm i Huebner podsetili da prefinjeni postupci mogu da utiču na pravac daljeg razvoja sociološke teorije, niti da su upozorili da je ova mogućnost povezana sa novim područjima empirijskog istraživanja. Društvena stvarnost se menja, i to ubrzano: treba se setiti predočenog Flyvjbergovog zapažanja. Za proučavanje menjanja ove stvarnosti neophodan je postupak koji pruža najneposrednija obaveštenja o stanjima i njihovim promenama. Posmatranje je, već po definiciji koja izražava njegovo bitno svojstvo kao neposrednog čulnog opažanja, takvo.

Literatura:

- Adler, Patricia A. and Peter Adler, 1987, *Membership roles in field research*, Beverly Hills, CA: Sage
- Babović, Marija, 2010, *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi – Evropska Unija i Srbija*, Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu
- Bačak, Valerio, 2006, Uzorkovanje upravljano ispitanicima: novi pristup uzorkovanju skrivenih populacija, *Revija za sociologiju*, Vol. 37, No. 3–4, str. 193–204
- Bales, Robert F., 2009/ 1950 Interaction Process Analysis, In: Klaus Krippendorffand Mary Angela Bock (Eds), *The Content Analysis Reader*, Los Angeles: Sage, pp. 75–83
- Benedikt, Rut, 1976, *Obrasci kulture*, Beograd: Prosveta
- Bogdanović, Marija, 1981, *Kvantitativni pristup u sociologiji*, Beograd: Službeni list
- Bogdanović, Marija, 1993, *Metodološke studije*, Beograd: Institut za političke studije
- Branković, Prof. dr Srbobran, 2009, *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava*, Beograd: Megatrend univerzitet
- Bryman, Alan, 2012/ 2001, *Social Research Methods*, Oxford: Oxford University Press
- Dowsett, Gary W., Bollen, Jonathan, McInnes, David, Couch, Murray and Edwards, Barry, 2001, HIV/AIDS and constructs of gay community: researching educational practice within community-based health promotion for gay man,

- International Journal of Social Research Methodology, Theory and Practice*, Vol. 4, No. 3, July – September, 205–224
- Eriksen, Thomas Hylland and Nielsen, Finn Sivert, 2001, *A History of Anthropology*, London, Sterling: Pluto Press:
- Fajgelj, Stanislav, 2005, *Metode istraživanja ponašanja*, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju
- Flyvbjerg, Bent, 2004, Five Misunderstandings about Case-Study Research, in: Clive Seale, Giampietro Gobo, Jaber F. Gubrium, and David Silverman (eds), *Qualitative Research Practice*, London: SAGE, pp. 420–434
- Flick, Uwe, 1998, *An introduction to qualitative research*, Thousand Oaks, CA: Sage
- Geertz, Clifford, 1973, *The interpretation of cultures*, New York: Basic Books
- Glušćević, Zoran, 1964, *Putevi humaniteta, Prvi deo: Od Getea do romantičara*, Beograd: Prosveta
- Hammersley, Martyn, 1992, By what Criteria should Ethnographic Research be Judged in. M. Hammersley, *What's Wrong with Ethnography*, London: Routledge
- Heyns, Roger W. and Zander, Alvin F., 1953, Observation of Group Behavior, in: Leon Festinger and Daniel Katz, (eds), *Research methods in behavioral sciences*, New York: The Dryden Press
- Holy, Ladislav, 1984, Theory, methodology and the research process, In: R.F.Ellen, (ed.) *Ethnographic research: A guide to general conduct*, Orlando: Academic Press, pp.13–34
- Kaplan, Abraham, 1964, *The Conduct of Inquiry*, San Francisco: Chandler Publishing Company
- Klaus Krippendorff and Mary Angela Bock (Eds), 2009, *The Content Analysis Reader*, Los Angeles: Sage
- Kron, Aleksandar, 1974, *Filosofija nauke Ernesta Nejjela*, u: Ernest Nejjel, *Struktura nauke*, Beograd: Nolit
- Löwith, Kurt, 1932, Max Weber und Karl Marx, I-II, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 67
- Maanen, John Van, Dabbs, James M., and Faulkner, Robert, R., 1982, *Varieties of qualitative research*, American Psychological Association. Division of Industrial-Organizational Psychology, Beverly Hills: Sage
- Marković, Mihailo, 1975, Predgovor, u: G. H. Von Right, *Objašnjenje i razumevanje*, Beograd: Nolit
- Madge, John, 1957, *The Tools of Social Science*, London, New York, Toronto: Longmans, Green and Co.
- Mayntz, Renate, Holm, Kurt and Huebner, Roger, 1979, *Introduction to Empirical Sociology*, Bungay, Suffolk: Penguin Education
- McCall, Cade, 1984, Structured Field Observation, *Annual Review of Sociology*, 10:263–282

- Mead, Margaret, 1929/1954, *The Coming of Age in Samoa*, Harmondsworth: Penguin Books
- Milić, Vojin, 1978, *Sociološki metod*, Beograd: Nolit
- Moore, Nick, 1987, *How to do Research*, London: The Library Association
- Ernest Neigel, 1974, *Struktura nauke*, Beograd: Nolit
- Neuman, Lawrence W., 2006, *Social Research Methods – Qualitative and Quantitative Approaches*, 6th edition, Boston: Pearson
- Schatzman, Leonard and Anselm L. Strauss, 1973, *Field research: Strategies for a natural sociology*, Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall
- Silverman, David, 1993, *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analyzing Qualitative Data*, London: Sage
- Thomas, Dorothy Swaine, et al, *Observational Studies of Social Behavior*, New Haven: Institute of human relations, Yale University, 1933
- Vidich, Arthur J., 1965, Introduction, in: Paul Radin, *The Method and Theory of Ethnology, An Essay in Criticism*, New York, London: Basic Books, Inc.
- Von Right, Georg Henrik, 1975, *Objašnjenje i razumevanje*, Beograd: Nolit
- Vučinić-Nešković Vesna, 2013, *Metodologija terenskog istraživanja u antropologiji*, Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta
- De Walt, K.M. and De Walt, B.R., 1998, Participant Observation in H. Russel Bernard (Ed.) *Handbook of methods in cultural anthropology*, Walnut Creek, Alta Mira Press